

УДК 159.9:364-43

Миронюк Є. В., Симонок Д. С.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У даній статті розглянута та проаналізована проблема важливості розвитку соціального інтелекту соціальних працівників, у зв'язку з складною ситуацією в державі та появою нових категорій клієнтів соціальної роботи та необхідність якісно нового рівня підготовки спеціалістів.

Ключові слова: соціальний інтелект, соціальний працівник, професійна компетентність, клієнти соціальної роботи, психологічна допомога.

Постановка проблеми. Сучасна соціально-політична та соціально-економічна ситуація, яка склалася в Україні, спричинила зниження рівня життя більшості населення, девальвацію моральних норм і цінностей у суспільстві, зростання злочинності та насильства, а також, що на нашу думку, найголовніше, призвела до суттєвих змін пріоритетів у світогляді людини, в її сприйнятті світу, самої себе та оточуючих. Останні події, що відбуваються на території України, спричинили зміни та реформацію у функціонуванні служб соціальної сфери. Військові дії й економічна криза зумовили появу нового напрямку роботи в соціальній сфері та виокремили категорії клієнтів, безпосередньо пов'язаних з діями в зоні АТО: військовослужбовці, які повернулися (збираються чи перебувають) з території проведення антитерористичної операції; сім'ї військовослужбовців; біженці; особливої уваги потребують діти-біженці та переселенці, які залишилися без годувальника; безробітні та люди, які через ведення військових дій втратили постійне місце проживання та роботу. Звичайно, все це посприяло активізації зусиль держави (в першу чергу, у сфері ведення соціальної політики), спрямованих на надання необхідної допомоги постраждалим. Очевидним є той факт, що в останні роки відбулося суттєве скорочення кадрів працівників соціальної сфери, але зараз, та й в найближчі роки, відбудеться реформа, покликана покращити становище у сфері надання соціальних послуг населенню. Зараз активно розвивається волонтерська діяльність, розробляються нові соціальні проекти та програми, змінюється методологія та методика ведення соціальної роботи, що, в свою чергу, підвищує вимоги щодо компетенції як у вже працюючих фахівців соціальної сфери, так і студентів-майбутніх соціальних працівників.

Метою статті є обґрунтування необхідності розвитку соціального інтелекту студентів-майбутніх соціальних працівників

Результати теоретичного дослідження. Світовий досвід засвідчує, що життєвий рівень усіх верств населення, загальна соціально-економічна та соціально-політична ситуація в країні визначаються мірою освіченості суспільства і його ставленням до інтелектуальних цінностей. Лише інтелектуально багате суспільство є гарантом високого рівня життя народу і процвітання держави, навіть за відсутності енергоносіїв, корисних копалин та інших дарів природи. Ані багатства надр, ані родючі землі, ані ідеальний клімат, ані туристична приналежність не в змозі зрівнятися за могутністю та суспільною значущістю з потенціалом людського розуму. Процес засвоєння цінностей життя і їх перетворення на змістовні елементи ціннісних уявлень виступає психологічною основою формування ціннісних орієнтацій особистості. Рівень самоактуалізації визначає особистісно-професійне зростання майбутнього спеціаліста. Власне здатність до самоаналізу, самоусвідомлення та самовдосконалення забезпечують подальшу інтеграцію особистості соціальних працівників до більш високого рівня розвитку. Самоактуалізація особистості впливає на рівень підготовки майбутнього професіонала. Усвідомлення майбутніми соціальними працівниками завдань та вимог професії, а також своїх особистісних характеристик та їх відповідності вимогам діяльності у соціальній сфері, виступають важливою умовою особистісно-професійного зростання студента вищої школи.

Професія "Соціальний працівник" належить до типу професій "людина-людина". Уміння встановлювати контакт, вільно спілкуватися, розуміти і прогнозувати як власну діяльність, так і діяльність інших людей (враховуючи їх різні індивідуальні особливості), адекватно реагувати на мінливі умови міжособистісної взаємодії тощо – все це не просто бажані риси соціального працівника, це професійно необхідні якості-складові ефективної роботи та компетентності фахівця. Професія соціального працівника відноситься до категорії допомоги, її провідними складовими виступають: соціальний інтерес; інтерес до людини, групи людей, до взаємодії між ними; дослідницький інтерес. У 1956 р. Національна Асоціація соціальних працівників США визначила базові для соціальних

працівників знання, а саме: знання про розвиток людини та її поведінку, особливо під впливом соціального, культурного, економічного середовища; психологію надання та отримання допомоги; способи комунікації людей, вербальної і невербальної поведінки; значення соціокультурних факторів та їх вплив на індивіда, групу, громаду (релігія, духовні цінності, закони, соціальні інститути); психологію міжособистісних та міжгрупових відносин; про себе як особистість і ті особистісні взаємини, які можуть впливати на професійну діяльність [8]. Зазначимо, що значна частина перерахованих здібностей, схильностей, інтересів і особистісних якостей, що розглядаються як професійно значущі в професії соціального працівника, відносяться до змістовних характеристик соціального інтелекту.

У 1937 р. Р. Оллпорт описав соціальний інтелект як особливу здатність ("соціальний дар") робити правильні висновки про людей, прогнозувати їхню поведінку і забезпечувати адекватне пристосування у ситуаціях міжособистісної взаємодії. Вчений виділяє набір якостей, що забезпечують краще розуміння інших людей; до структури цих якостей соціальний інтелект включений як окрема здатність, яка вважається проявом соціально-корисної адаптації [2].

Н. Кентор прирівнює соціальний інтелект до когнітивної компетентності, що дозволяє людям сприймати події соціального життя з мінімумом несподіванок і максимумом особистісної користі. Саме складові соціального інтелекту, динаміка його використання і процеси, в яких соціальний інтелект набувається і вдосконалюється, дозволяють індивіду пристосуватися до життєвого оточення та змін, що відбуваються в ньому.

Основними складовими компонентами соціального інтелекту є спроможність до рішення практичних завдань, вербальні здатності та соціальна компетентність [6].

Проблемою вивчення соціальних уявлень звичайних людей про соціальний інтелект активно займався Р. Стернберг. Вчений ще у 1981 р. здійснив відповідне дослідження, у ході якого були встановлені наступні складові соціального інтелекту [9]:

1. Здатність до вирішення практичних завдань: людина розмірковує логічно, бачить всі проблеми; приймає ефективні рішення, звертається до оригінальних джерел важливої інформації; вислуховує всі можливі аргументи тощо.

2. Вербальна здатність: говорить зрозуміло з чіткою артикуляцією; чудово розуміє прочитане; має хороший словниковий запас; не стикається з труднощами у письмовій мові; ефективно спілкується з людьми тощо.

3. Соціальна компетентність: приймає інших такими, які вони є; формулює слушні міркування; враховує потреби і бажання інших людей тощо.

Нарешті Р. Стернберг доходить висновку про те, що сферу можливостей суб'єкт-суб'єктного пізнання індивіда можна назвати його соціальним інтелектом, розуміючи під цим стійку, засновану на специфіці розумових процесів, афективного реагування і соціального досвіду здатність розуміти себе, та інших людей, їхні стосунки й прогнозувати міжособистісні події.

Автором-розробником першого надійного тесту для вимірювання соціального інтелекту став Дж. Гілфорд. Згідно з Дж. Гілфордом, соціальний інтелект – це система інтелектуальних здібностей, пов'язаних з пізнанням поведінкової інформації, здатність до передбачення наслідків поведінки [3]. На думку вченого, соціальний інтелект являє собою систему інтелектуальних здібностей, незалежну від чинників загального інтелекту. Ці здібності можуть бути описані в просторі трьох змінних: зміст, операції, результати. Дж. Гілфорд виділив одну операцію – пізнання – і зосередив свої дослідження на пізнанні людської поведінки.

Прояви даної сторони психіки з особливою наочністю можна спостерігати на численних прикладах, коли люди, які відрізняються високими досягненнями у вивченні явищ матеріального світу (мають високий загальний предметно-орієнтований/академічний інтелект), виявляються безпорадними у сфері міжособистісних взаємин (соціальний інтелект).

Цікавим є дослідження соціального інтелекту Д. Големана, який зазначив, що неврологія виявила зв'язок неврологічних реакцій в мозку людини при взаємодії з іншою людиною. Нейронний міст дозволяє нам впливати як на мозок, так і на тіло всіх, з ким ми взаємодіємо (аналогічний вплив з боку інших людей відчуваемо і ми самі), отже, простежується залежність між розвитком соціального інтелекту та нервової системи людини, що дозволяє розглядати феномен соціального інтелекту навіть з фізіологічної точки зору [10].

Не можна не звернути увагу на дослідження М. Амінова і М. Молоканова, які розглядали соціальний інтелект як умову вибору профілю діяльності майбутніми психологами (дослідницької чи практичної діяльності) [1]. Соціальний інтелект, таким чином, розуміли як здатність до раціональних, розумових операцій, об'єктом яких є процеси міжособистісної взаємодії. При цьому припускається психологічна автономність суб'єкта-носія розвинутого соціального інтелекту, що дозволяє протистояти тиску людей і обставин.

Згідно з визначенням Куніциної В. М. "Соціальний інтелект – це глобальна здібність, яка виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис та рівня енергетичного забезпечення процесів саморегуляції. Ці риси обумовлюють прогнозування розвитку

міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації і поведінки, готовність до соціальної взаємодії та прийняття рішень. В свою чергу, зазначені здібності дозволяють досягти гармонії з собою й оточуючим середовищем" [5, с. 470].

Одна із головних інтегральних функцій соціального інтелекту – формування довготривалих стосунків із перспективою розвитку та позитивного взаємовпливу з урахуванням усвідомлення рівня життя та характеру взаємин суб'єктів соціальної взаємодії.

Соціальний інтелект, на думку В. Куніциної та її колег, визначає наявний для даного відрізка часу нервово-психічний стан і стан соціально-психологічних (зовнішніх) чинників, рівень адекватності і успішності соціальної взаємодії, а також дає підстави зберегти їх в умовах, які потребують концентрації енергії та опору емоційним напругам, психологічному дискомфорту в стресі, надзвичайних ситуаціях, кризах особистості.

Важливу роль у діяльності соціального працівника відіграє мобілізаційна функція соціального інтелекту, яка допомагає долати раптові кризи, тривалі стреси, ситуації, що містять загрозу самоповазі. Поряд з цим, соціальний інтелект допомагає людині прогнозувати розвиток міжособистісних подій, загострює інтуїцію, завбачливість і забезпечує психологічну витривалість.

Існує доведений взаємозв'язок показників соціального інтелекту і соціальної компетентності (В. М. Куніцина, О. О. Капустіна) [4; 6]. Високий рівень розвитку соціального інтелекту і соціальної компетентності пов'язаний з такими істотними для зрілої особистості властивостями, як адекватність, автономність, автентичність. Соціальний інтелект постає як засіб пізнання соціальної дійсності, а соціальна компетентність – як продукт цього пізнання.

Слід зазначити, що загальними висновками для більшості теорій, які вивчають феномен соціального інтелекту є наступні твердження: соціальний інтелект – це важлива умова адекватного реагування на соціальні ситуації, як у пізнавальній, так і в практично-функціональній діяльності особистості; та соціальний інтелект – це необхідна умова соціальної адаптації і когнітивна складова комунікативних здібностей людини [7].

На основі зазначеного вище, можна проаналізувати значення та особливості розвитку соціального інтелекту у представників професій типу "людина-людина" – соціальних працівників – для формування якісно нового рівня їх компетенцій.

У зв'язку з діями АТО на території України, виокремилися нові категорії населення, які потребують допомоги, як матеріальної, так і психологічної. На законодавчому рівні вже приймаються нові законопроекти та вносяться поправки до законодавства щодо матеріального забезпечення, надання пільг, компенсацій та допомоги учасникам АТО та членам їхніх родин. Але наразі ще не розроблені програми соціальної та психологічної реабілітації та адаптації для роботи з даною категорією громадян, крім того звертається недостатньо уваги на зміни у підготовці спеціалістів. Тому з метою підвищення якості підготовки спеціалістів, необхідно звертати увагу на розвиток їх соціального інтелекту, особливо на розуміння фахівцями психологічних особливостей різних груп клієнтів; на вміння точно розшифровувати невербальні символи; на здатність взаємодіяти з клієнтами; на розвиток комунікативних здібностей та навичок. Соціальні працівники повинні вміти аналізувати та синтезувати отриману від клієнтів інформацію, прогнозувати розвиток подій задля дотримання індивідуального підходу та максимально-ефективного вирішення проблем.

У роботі з учасниками АТО, членами їх родин, біженцями та переселенцями необхідне надання комплексної допомоги за участю центрів соціальних служб сім'ї та молоді, соціального захисту, управління сім'ї, молоді та спорту, управління освіти, управління охорони здоров'я, за допомогою громадських державних та недержавних організацій, які працюють у цій галузі. Основними заходами у частині надання комплексної допомоги є: соціальний супровід учасників АТО, членів їх сімей, особливо дітей; надавання юридичного, соціального, психологічного, медичного супроводів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, зміни в соціальній сфері неминучі, як і зміни в світогляді громадян, що зумовлює необхідність та актуальність зосередження уваги на підготовці компетентних соціальних працівників для роботи з новою категорією клієнтів. Розвиток соціального інтелекту у спеціалістів дозволять піднятися на якісно новий рівень розвитку соціальної сфери в Україні. Саме складові соціального інтелекту і процеси, у яких він набувається і вдосконалюється, дозволяють індивіду пристосуватися до життєвого оточення та змін, що відбуваються в ньому. Звичайно, феноменологія соціального інтелекту тема не нова, але розвиток соціального інтелекту у процесі підготовки соціальних працівників для роботи з новою категорією українських громадян (учасники АТО, члени їх сімей, біженці, переміщені особи) – проблема актуальна, оскільки ще не має достатніх теоретичних та практичних наукових напрацювань.

Використані джерела

1. Аминов Н. А. О компонентах специальных способностей будущих школьных психологов / Н. А. Аминов, М. В. Молоканов // Психологический журнал. – Том 13. Психология. – 1992. – №5. – С. 104-110.

2. Булка Н. І. Ресурси соціального інтелекту: адаптивність, комунікативність, креативність / Н. І. Булка // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 6. – С. 43-53.
3. Гилфорд Дж. Три сторони інтелекта / Дж. Гилфорд // Психологія мышления: [сб. науч. статей / отв. ред. Л.И.Анцыферова.]. – М.: "Наука", 1982. – С. 433-457.
4. Капустина Е.А. Взаимосвязь социального интеллекта и коммуникативной компетентности личности: дис. кандидата психол. наук: 19.00.01 / Капустина Елена Александровна. – Барнаул, 2004. – 218 с.
5. Куницына В. Н. Межличностное общение: учеб. [для студ. высш. учеб. завед.] / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб.: Питер, 2003. – 545 с.
6. Лобанов А. П., Подунова О. Н. Социальный интеллект: от Торндайка до Гилфорда // Социальный интеллект: Проблемы исследования и диагностики : [учеб.-метод. пособ. / сост. А. П. Лобанов, О. Н. Подунова, О. Н. Кунгурцева ; под ред. А. П. Лобанова.]. – Мн.: БГПУ, 2003. – С. 5-17.
7. Ратиер Н. И. Соотношение социального интеллекта и опыта межличностных отношений студентов на этапе обучения в вузе [Текст] / Н. И. Ратиер // Materialy IX Międzynarodowej naukow-іpraktycznej konferencji "Dynamika naukowych badan – 2013" Volume 7. Pedagogiczne nauki.: Przemysl. Nauka i studia – 72 str.
8. Миронюк Є. В. Розвиток соціального інтелекту як складової професійної компетенції соціальних працівників / Є. В. Миронюк, Д. С. Симонок // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка: [Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка; гол. Ред. Носко М. О.]. – Вип. 115. – Чернігів : ЧНПУ, 2014. – С. 150-153.
9. Практический интеллект / Р. Дж. Стернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
10. Social Intelligence: The New Science of Social Relationships by Daniel Goleman (2006) Bantam Books 403 p. From the prologue to Social Intelligence

Myronyuk Ye., Symonok D.

PROSPECTS OF DEVELOPMENT AND THE FORMATION OF SOCIAL INTELLIGENCE SOCIAL WORKERS IN MODERN CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY

This article discusses and analyzes the importance of social intelligence for the social workers, as well as in connection with the recent events in Ukraine, the social work is now on the way of change and the reformation. Military action, the economic crisis led to the emergence of a new direction in social work and there are new categories of clients associated with the actions of ATO and there are: soldiers who have returned, or are assembled in the territory of ATO action, families of soldiers, refugees, migrants. One should distinguish refugee children and internally displaced persons, survivors, unemployed, and people who have lost their place of residence in connection with military events in Ukraine

The profession of social worker belongs to the "person-person" professions. The ability to establish the contact, to easily communicate, to understand and predict the activity of their own and other people with different individual characteristics react to the changing conditions of interpersonal interaction, and some other – they are not just the eligible features of social worker, but professionally necessary qualities for work efficiency and the competence of social workers. The profession of social worker is classified as aid, the predominant categories of it are: the social interest, interest to the person, group of people, the interactions between them, and especially significant is the research interest.

Considering to the specifics of professional activity of social worker, and also the requirements offered for it, social intelligence can be considered as the professionally important quality and the necessary precondition for successful practice and the component of professional competence of social worker.

Key words: *social intelligence, social worker, professional competence, clients of social work, psychological assistance.*

Стаття надійшла до редакції 21.10.2014